

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

olika sätt försökte ta sig ur – en förnimmelse att livet mist sin glans och lyster, att det kalhuggits.

Olof Enckells skrift består egentligen av en serie dikt-kommentarer. Utifrån denna kärna vidgas sedan intresset till att omfatta den psykologiskt biografiska bakgrunden liksom även exempelvis broderns läsning och hans ofta skarpa reaktioner därpå. Vad O. E. inte minst belyser är den distinkta roll som samtidsdebatten spelade för 60-talets författarskap, de otaliga synliga eller osynliga trådar som förband detta med den polemiska situation i vilken diktaren mer och mer vecklades in. Sammandrabbningar mellan den samhällsorienterade och 'engagerade' generationen och den Rabbe Enckell som styvnackat vägrade att anpassa sig efter några nya signaler lyfts fram. Det är en orientering som tar fasta på den psykologiska effekten, den sker i ett förkortat och antydande perspektiv, utan detaljerad dokumentation.

En av förutsättningarna för O. E:s arbete har varit den rikhaltiga tillgången på dagboksanteckningar och från den tryckta versionen ofta starkt avvikande manuskript. Genom den belysning som detta material skänker kan han presentera en i många stycken ny läsning av broderns 60-talsdikt liksom han kan visa på själva den konstnärliga arbetsmetoden och dennes sätt att förhålla sig till publiken, oviljan att vara övertydlig eller att blottställa sig själv. Manuskriptversionerna blir ofta talande, med sina oförblommerade reaktioner på framförd kritik, med sina häftiga ställningstaganden i debatten. Olof Enckell kan här visa på det stadium i skaparprocessen som ligger före reduceringen och nedstrykningarna, neutraliseringen av det alltför explosiva. Det visar sig att informationen om den psykologiska, biografiska och faktiska bakgrunden öppnar lås och tydliggör dunkla passager, och läsaren leds till ett fördjupat plan av diktförståelse.

När framställningen förts till sitt slut har upphovsmanen skänkt ett rikt facetterat porträtt av brodern, sådan denne tedde sig under den på många sätt höstliga era som han tillbragte i Borgås Diktarhus. Han kan visa hur 60-talet blir ett kontroversiellt och komplicerat årtionde för författaren, han lyfter fram dennes missmodiga livsupplivelse när själva existensfundamentet – diktens och konstens autonoma värde – hotades eller förhånades. Inte minst träder på ett tvingande sätt författarens sanningsbehov läsaren till mötes, den självutgivande ärlighet som kom att kosta mycket. Viljan till naken självanalys balanserades därvid av modet att utan skönmålning stå för det som vid sökandet i själens skrymslen uppdagats. Tydligt avtecknar sig samspelet mellan resignation och angreppslust, de starka inre spänningarna.

Vad Olof Enckell likaså på ett markant sätt kunnat tydliggöra är diktarens aldrig upphörande självpolemik, den inre dialogen eller zigzag-rörelsen, ett påfallande karaktäristikum i hans utrustning. Sextioalets motsättningar berodde i mycket på att R. E. sökte nå en dimension som det inte fanns utrymme för i det trånga debattklimatet, menar brodern – ty det var här fråga om en »dialektiskt komplicerad och skenbart motsägelsefull gärning».

O. E. har långtifrån skänkt någon gipsbyst av diktaren, något som naturligtvis i hög grad höjer intresset för hans så klagörande skrift. Här betonas »tvärviggen», med hans självständighet och hans utsatthet, tvärviggen med hans krav på respekterande av den egna integriteten. Men han visar också hur författaren med skämt och ironi söker

bemöta det tyngande, hur där finns en uppsluppen linje i 60-talspoesin, en livslustig och bejakande sida. Porträttet blir som helhet djupt mänskligt – och sant.

Vad gäller Olof Enckells gärning anmärktes under 60-talets tumult att den finlandssvenska modernismens viktigaste historieskrivare själv skulle ha varit alltför nära lierad med rörelsen för att opartiskt kunna bedöma den. Det är en risk som denne lyckligt får sägas ha undgått i det här aktuella arbetet, med dess avstående från tillrättalaganden när det gäller en avhållen vän och släkting. Den oöverträffade initiering som upphovsmanen besitter genom sin ställning av på en gång vetenskapsman och invigd har i själva verket försett honom med unika arbetsredskap. Hans skrift ter sig som en oundgänglig utgångspunkt för den som i en framtid mer utförligt vill undersöka den enckellska diktens senare skede.

Louise Ekelund

Staffan Björck: *Dikter för dagen*. Alba. Sthlm 1978.

Få typer av lyrik når större publik än dagsversen. Men litteraturvetenskapen har i hög grad koncentrerat sig på litteratur publicerad i bokform och med helt andra pretentioner på originalitet än dagsvers. Först genom Staffan Björcks undersökning *Dikter för dagen* har vi i raden av litteraturvetenskapliga pressforskningsskrifter från Lundainstitutionen även fått en kartläggning av dagsversen.

På tvåhundrafemtio faktaspäckade sidor med många reproducerade exempel ur tidningsläggen ger Björck besked om dagsversens historia och utbredning, dess ämnesval och allmänna hållning, dess form och teknik, melodier och ekon. Texten står i centrum för litteraturforskaren Björcks intresse, men han har också sammanfört friska iakttagelser om poeten och tecknarens samspel och motspel till ett särskilt kapitel. Man får vidare en initierad framställning om dagsverspoetens plats i den redaktionella miljön. Kapitlet vilar uppenbarligen på en bädd av ett stort intervju-material. Även om man i övrigt delar Staffan Björcks bedömning att det inom den mödosamma pressforskningen »finns grader av exakthet som inte är värda sitt pris», så skulle man just i det redaktionella kapitlet gärna ha sett lite mer hänvisningar och intervju-citat.

Det enda block som saknas i den mångsidiga boken och som skulle ha gjort *Dikter för dagen* till en aldeles komplett litteratursociologisk genrestudie, är ett avsnitt om dagsversens publik – dock en så arbetskrävande uppgift att den hade fordrat en projektinsats. Men för den avslutande diskussionen om dagsversens avtynande i våra dar skulle onekligen elementära publikfakta ha varit värdefulla.

Tillsammansaget har det blivit en rik och ytterst läsvärd bok, som i sin lärda genre är lika spirituell som en riktigt bra dagsvers av H eller Kajenn.

Med *dagsvers* menar Staffan Björck »ett med avseende på placering i tidningen, typografi och ungefärligt omfång formaliserat, regelbundet återkommande, nyskrivet poetiskt bidrag i lätt sam ton, som anknyter till dagskrönikan respektive fogar en humoristisk eller livsfilosofisk not till den».

Det är en definition som väl fångar in poesin i pressen

just när den framträder som »daglig företeelse av journalistiskt snitt» men som inte kräver en alldeles obligatorisk anknytning till dagskrönikan. Denna tänjning av definitionen får anses befogad. I annat fall hade Björck varit tvungen att lämna åsido åtskilliga av genrens – estetiskt sett – bästa alster. Dagsverspoeterna med *Dagens Nyheter*s Alf Henrikson (Henrik, H) i spetsen förde från 60-talets början in även sådana lyriska impressioner eller reflexioner som saknar tidsanknytning som är påtaglig för den vanlige läsaren. Björcks smidiga definition tillåter honom att i sin undersökning följa genren i hela dess bredd ända fram till 1978.

Lyrisk har ju ofta först publicerats i tidningspressen. Ett välkänt tidigt exempel är *Stockholms-Posten* vid 1700-talets slut. I denna tidning och i senare lägg som Björck botaniserar i förekommer givetvis spridda kommentarer även i versform till dagskrönikan, särskilt i form av hyllnings- och minnesdikter till kungligheter och vid jubileer. Rent dagsversmässiga bidrag med aktuella bilder och verser påträffas här och var i en rabulistiktidning som *Fäderneslandet* på 1850-talet. Det händer också att svenska litteratörer använder sig av journalistiska grepp när de producerar skillingtrycksverser eller poem för skämtpressen.

Men den moderna dagsversen föddes under den period, 1910–20-talen, då dagstidningarna införde lätta sidor som utkonkurrerade skämtpressen. »Namn och nytt», »I marginalen» och allt vad deras likar nu hette anknöt här till boulevard- och skämtpressens traditioner – bland dem det humoristiska eller satiriska poemet med samtidsanknytning. Ett annat förstadium till dagsversen var 00-talets veckokrönikor i text och bild, främst i *Stockholms Dagblad* av Waldeck (Thorgny Wallbeck-Hallgren).

Om den svenska dagsversens genombrott skall förbindas med någon enskild tidningsman måste det – visar Björck – bli Georg Paulsson (Den blyge) i *Dagens Nyheter*. Han svarade för »kraftiga ansatser» till dagsverser redan åren 1917–19. Som det första mer välsorterade året i Björcks dagsversannaler framstår sedan 1920. Läsarna av DN vandes snabbt vid att vänta sig kvickheter av paret Den blyge och Jac (tecknaren Carl Jacobsson). Nästan alla större tidningar fick lov att börja ge sig in i den poetiska leken som ju ingick i konkurrensen om läsarna.

Björck har inte kunnat finna några klara utländska förebilder till dagsversen med dess fasta placering i tidningen – detta trots razzior i tysk, västeuropeisk och amerikansk press. Dagsversen framstår som en främst nordisk företeelse. Den danska *Politiken* har i det här fallet inte varit föregångare till DN. Däremot börjar *Berlingske Tidende* 1919, vilket kan ha betytt något för DN:s satsning på genren.

Staffan Björck uttrycker sig ytterst försiktigt när han företar sådana komparationer. Han har ju också genom sina inledande tidningshistoriska strövtåg gjort läsaren väl medveten om hur svårt det är att säga när och var något nytt dyker upp i pressen. Alldeles hopplöst att framdeles komma längre i precisering bör det ändå inte vara sedan nu Björck lagt ut sina kort. Andra pressforskare kan sitta inne med kompletterande notiser, från nordisk eller utomnordisk press.

Huvuddelen av Björcks arbete ägnas åt en perspektivrik analys av dagsversen under de sextio år – från omkring

1920 till idag – då den varit klart institutionaliserad i svensk press.

Dagsversen blev genomgående illustrerad och fick typografiskt sett en hedersplats genom sin spatiösa uppsättning och fasta placering – i regel som centralt blickfång på lätta sidan. Vad författarskapet beträffar kunde det ske anonymt eller under signatur. Genrens oskrivna lagar medgav knappast någon tredje möjlighet. Det fulla, borgerliga namnet på poeten nyttjades egentligen bara för vissa gästdiktare utanför den ordinarie staben. Ett exempel är Einar Malm i *Svenska Dagbladet*. Andra »riktiga» svenska författare som ägnat sig åt dagsvers är Erik Lindorm, Gabriel Jönsson och Stig Dagerman, vilka alla också varit journalistiskt verksamma. Som genrens främsta under senare tid framstår i Björcks skildring Alf Henrikson i DN och Caj Lundgren (Kajenn) i SvD. Varmast klappar Björcks hjärta för Henrik och hans förträffliga tecknarbröder Birger Lundquist och Björn Berg.

Vad gäller formen har dagsversen förblivit starkt traditionsbunden. Den lätta sidans skalder undviker i regel modernistiska element utom någon gång i satiriska sammanhang. Trots detta har givetvis modernismens genombrott haft sin betydelse för genren, vilket framträder både i Björcks exemplarsamlingar och i hans varsamma redovisning av en stor statistisk undersökning av dagsversförekomsten i storstadspressen. Björck har säkert rätt i att glidningen under de senaste decennierna från ganska fyllig versberättelse mot koncentrerad lyrisk impression måste ses i detta perspektiv.

Dagsversen har genljutit av ekon ur nationallitteraturen. Endast den läsare som tillgodogjort sig det litterära arvet sådant det förmedlades av den lärda skolan kunde fullt ut förstå alla dagsversens poängar. Staffan Björck demonstrerar elegant en rad nöjsamma exempel på hur poeterna på lätta sidan länge tryggt kunde lita på att deras läsare kände rader av dikter av skalder som Tegnér, Fröding, Karlfeldt och Ferlin. Somliga anspelningar kan vara mycket sofistikerade – som när Dagerman raljerar över hovcouren med orden »Tyst sänker sig världspjäxans blågula plös». (Stagnelius: «Ack! brister ej världsåggets högblåa skal?») För det mesta är det dock fråga om mindre krävande adaptationer. Dagsverspoeten talar utan vidare om »Lelle Mac Luhan» eller startar med de självkritiska raderna: »Grodorna de skuttar med ett skratt ur sin säng / när jag fattar pennan, den trilska och trubbiga».

De mest virtuosa nationallitterära potpurrierna har Kajenn svarat för. »Längtan heter min arvedel», »Glad såsom fågeln», »Land du välsignade», »Du gamla du fria» och möjligen ännu fler nationella poem lämnar tributer till hans magnifika »Korvhymn». Den dagsaktuella anledningen var att en undersökning visat, att det tycktes vara omöjligt att förstå flertalet av oss svenskar att äta något annat och sundare från köttdisken än den korv som »behåller sitt järngrepp om folket»:

*Falukorv heter vår arvedel,
flottet i pannorna skvalar.
Osv.*

Nu är alluderandet och adaptationerna på väg att försvinna eller i varje fall kraftigt reduceras i dagsversen. En orsak är givetvis att ett gemensamt litterärt bildningsarv inte längre på samma sätt som tidigare inhämtas genom skolan. Som H skriver:

*Inga dikter utan till
kan svenska folket mera,
så jag har inget att parodiera
fast jag så gärna vill.*

Ett annat skäl är nog den mer självständiga och förtätade lyriska impressionens intåg under senare år på den gamla dagsversens plats. Och svårigheten för att inte säga omöjligheten för dagsverspoeterna att variera modernistisk lyrik i nya sammanhang – allt orsaker som Björck drar fram och diskuterar.

Dagsversen håller någorlunda sina positioner i vissa landsortstidningar och i SvD men tycks vara på väg ut ur DN, den tidning som introducerade genren. Dagsvers i mer kvalificerad mening saknas i Sveriges två mest spridda tidningar, *Expressen* och *Aftonbladet*. Detta är det läge som Björck summerar 1978.

En ofta hörd förklaring till dagsversens nedgång är att Vietnamkriget och malmfältsstrejker inte skulle lämpa sig för den rimmade journalistiken. Låt vara att synpunkten säger en del om åsiktsbrytningar inom själva tidningsinstitutionerna. För genren dagsvers som sådan är detta inte någon patentförklaring av den befarade döden. Dagsversen är ingalunda oförenlig med samhällskritik. Exempel på detta kan man hämta från Björcks exempel ur vänsterpressen, från Dagermans dagsedlar och – senast – från Tage Danielssons verskolumner i *Arbetaren*.

Slutsidorna i Staffan Björcks bok bjuder en rad andra väsentliga aspekter på frågan varför dagsversen nu är hotad. Björck pekar främst på att genrens högsta blomstring poetiskt sett – när H och andra med honom skaffade sig friare villkor än de dagsjournalistiska – samtidigt på sikt tycks sätta dagsversens existens som tidningsgenre i fara.

En ofta framförd ursäkt från tidningshåll för att dagsversen försvinner är att »ingen kommer att kunna mäta sig med Henrik» och »då är det bättre att avstå». Björck ger inte mycket för detta alibi för poesifieringar, som »aldrig i andra sammanhang skulle acceptera att en hel konststart eller yrkesgren anses stå och falla med en enda av sina företrädare». Uppenbarligen betraktar han tidningsledningarnas ointresse som avgörande i sammanhanget.

Staffan Björcks analyserande diskussion blir bitvis till ett försvarstal, stillsamt men bestämt: »Varför skulle journalisten bland alla sina verktygsmedel avstå från att glädja sig själv och andra med det poetiska språket? Det vore en dumhet.» Varför måste man uppleva »att några tillfälligt ansvariga journalister i sina respektive tidningar medvetet gör slut på de dagliga möten mellan konsterna, mellan dikt och bild, som den nordiska pressen tycks vara ensam om i världen.»

Lars Furuland

Vivi Edström: *Barnbokens form. En studie i konsten att berätta*. Skrifter utgivna av Svenska Barnboksintitutet. Nr 11. Stegelands, Avesta 1980.

En studie i barnbokens berättarteknik har länge saknats inom vår litteraturforskning. Svensk romankonst blev analyserad redan 1953 i Staffan Björcks *Romanens formvärld*. I takt med det ökande intresset för barnlitteratur har utländska forskare under de senaste årtiondena stude-

rat barnbokens struktur och uppbyggnad, men någon svensk undersökning har inte funnits. Nu har Vivi Edström givit oss en motsvarighet till Romanens formvärld på barnbokens område. Hennes pionjärinsats har resulterat i en bok, som kommer att bli ett standardverk: *Barnbokens form*.

Det material som aktualiseras är omfattande. Enstaka nedslag bland klassikerna används som jämförelse, men exemplen är framförallt hämtade från barnlitteratur på svenska (alltså även översättningar) efter andra världskriget. Att Astrid Lindgrens produktion, som ju sträcker sig över hela denna tid, gjorts till ledmotiv ökar bokens allmänintresse. Astrid Lindgren är en författare, som brutit igenom åldersbarriären och läses också av dem, som annars aldrig tar en barnbok i sin hand. Förhoppningsvis kommer Barnbokens form att stimulera intresset också för andra barnboksförfattare, eftersom nytt ljus kastas över deras verk.

När det gäller barnböcker har det oftast varit innehålllet i snäv mening, som uppmärksammas: böckernas pedagogiska betydelse, deras tendens, deras motivval har satts i förgrunden. »Men», skriver Vivi Edström, »det väsentliga är *hur* stoffet är gestaltat. Först när man studerar barnbokens form kan man på allvar förstå berättelsens betydelse. Då kan man också ta ställning till dess effekter.» Sanningen i denna inledande tes bevisas övertygande i boken.

Genom att granska barnböcker ur fem olika aspekter visar Vivi Edström att materialet har rikare möjligheter än man haft klart för sig: berättelsens mönster, berättarens roller, tiden, rummet, berättelsens möjligheter. Dispositionen kan tyckas okomplicerad, men denna komposition förmedlar samma intryck, som när man ser på ett landskap med olikfärgade glasögon. Nya viktiga detaljer och strukturer tydliggörs vid varje skifte. När ljusfiltreringen upphört, ser man helheten klarare än fört. Framställningen av olika berättartekniker blottlägger inte bara författarens metoder utan också berättelsens nerv. Om man gör längdsnitt genom boken och t. ex. följer analysen av Mio, min Mio, finner man hur den stegras till en fördjupad upplevelse av den konstnärliga skapelseprocessen. Vivi Edström visar steg för steg, hur Astrid Lindgren med utgångspunkt från barnets eget språk och vardagsvärld, leder barnet fram till idealets höjder, till att upptäcka skönhetsens idé.

Kapitlen om berättelsens tid och berättelsens rum är de tydligaste exemplen på hur en formalanalys förklarar hur författaren går till väga för att påverka oss genom innehållet. Vivi Edström visar hur tids- och rumskomponenter blir ett verksamt stilmiddel för att uttrycka både psykologiska skeenden, generationsmotsättningar och samhällsengagemang. Den moderna barnboken skiljer sig här från den gamla på gott och ont.

I den klassiska barnboken kunde läsarna bli förtrogna med en hel bygd, dess kultur, natur och befolkning. Sådan bredd förekommer inte i moderna böcker. Men miljökildringen har fått en ny, uppfordrande funktion i stil med indignationsromanen. Ett par exempel kan illustrera tendensen. Den gatutillvaro, som storstadens hemlösa är hänvisade till, ställs i kontrast till välfärdsmiljön. Beskrivningen av förtortstristessen är ofta utformad som en anklagelse mot de vuxna.

Också tidsbegreppet har blivit mera dynamiskt. Kontrasten mot det lugnt framskridande tempot i den gamla